

Kővári Orsolya

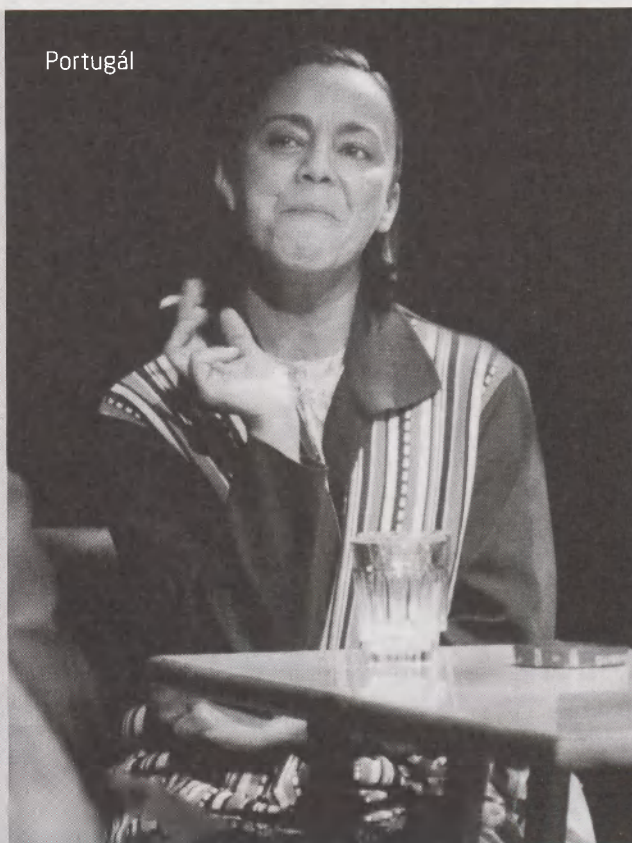
Eszményi színész

SZIRTES ÁGIRÓL

A színész a színház egyetlen kiválthatatlan eleme. A végsőig helyettesíthető – mi sem bizonyítja ezt jobban, mint a színháztörténeti példák arra, hogy Hamlet szerepébe is be lehet ugrani –, de nem nélkülözhető. Hívhatjuk színművésznek, amatőrnek, bohócnak, alakosnak, marionettnek, ripacsnak, komédiásnak, csepűrágónak, végső soron rajta áll vagy bukik az előadás. A közvetítő folyamat legfontosabb állomása, az utolsó lépcsőfok a néző befogadása felé vezető úton. Néhány zseniális rendezői életmű feltétlen elismerése sem halványítja a tényt, hogy a színházban gondolatokat érzések tudnak közvetíteni, az érzések érzelmekből fakadnak, az érzelmek pedig azokból az érzetektől, melyeket a színész megtapasztal.

Elnöknők

Portugál

Alábbiakban Szirtes Ági érzeteiről esik szó.

Színészi öröksége apai. Aki emlékszik Szirtes Ádám tekintetére a *Talpalatnyi föld*-ből, vagy maga előtt látja azt a pár pillanatot a *Körhintá*-ból, míg átfut az agyán, hogy a keze ügyében lévő baltával lesújtson „szószegő” üzlettársára – nem igényel az örökség minőségét illetően hosszabb magyarázatot. Szirtes Ádám jelenlétének olyan ereje volt, melynek kivonata is generációkra ellátja a családot. Vessünk csak egy pillantást az unokára, Pálmai Annára, akinek játéka még érhet és árnyalódhat, de már most egymaga birtokol színészosztálynyi spirituszt.

Míg az apa nagy parasztszínész volt, egy szem lányát proletarizálta a magyar rendezőelit. Előszeretettel látták viszont agyonszeszelt deklasszált roncsként, tréningruhás lumpenként, és szó se róla, Szirtes Ági minduntalan kitett magáért. Másfél évtizede bizsukkal telepakolt, élveteg takarítónő Werner Schwab *Elnöknők* című fekáliadrámájában, tizenkét éve kocsmatöltelék Egressy Zoltán *Portugál*-jában. De említhetnénk a zugvodkával üzerkedő Pénztárosnőt a *Fekete tejből*, a hőzöngő lin-

Fekete tej

cselőt a *Kazamatákból*, vagy a gyermektelen bérházpatkányt, akinek férjét „az előre megfontoltból áttették felindulásba” (Parti Nagy Lajos: *Mauzóleum*). Szirtes alkata – néhány pályatársával ellentétben – kicsiny termete ellenére sem kiáltott e szerepkörért. Míg a *Talpalatnyi föld* hamisítatlan parasztot fedezett fel a magyar művészet számára, olyan színészt, akinek nem kellett eljät-

Cigányok

Koncz Zsuzsa felvételei

szania az ízes beszédet, a barázdált arcot, a szalonna-, hagyma- és dohányszagú tenyeret, Szirtes Ági színészmesterségből oldotta meg csillagos ötösre a proletárokat. De éppilyen meggyőző volt a *Három nővér* finom szövésű Irinájában vagy később, a *Távolí vidék* polgári miliójében.

Ami az érzeteket illeti, fontos, hol nő fel a színész, kikkel találkozik, milyen arcokat lát maga körül gyermekkorában. És az is, amit hiányol. „Volt egy apám, akit halálosan imádtam, és aki soha nem volt ott, velem. Vagy ha mégis, akkor rövid, lopott időkre.”¹ Szirtes Ági magányos gyerekeknek írta le magát. „Igyekeztem kizárni a valóságot, beleúsztam valami kreált világba.”² Mivel túlzottan aktív volt, megesett, hogy nagyszülei derékig beásták az udvaron, így zavartalanul tudtak mellette dolgozni. A ma már extrémnek mondható módszer akkoriban természetesnek számított, Derzsi János például pálinkás kenyeret kapott, hogy lecsillapodjon.

A szerelem diadala (Jordán Adélla)

Schiller Kata felvétele

Az ilyen élményekből persze lehet meríteni. (Markáns példa a gyökerek meghatározó voltára Szőke Szakáll, akinek kegyetlen, szarkasztikus akasztófahumora sírkőkereskedő édesapja kőbányai köztemetővel szemközti otthonában nyiladozott.)

Számít minden, amit a színész lát, érint, ízlel, szagol, olvas, minden, amire vágyik, vagy amitől viszolyg. Szirtes játéka a begyűjtött érzetek gazdagságáról tanúskodik, és még arról is, hogy nem pusztán emberi érze-

¹ Füttyszó a szőlőben. Beszélgetés Szirtes Ágival. Bérczes László interjúja. *SZÍNHÁZ*, 2000. január.

² Uo.

tek ezek. Előszertettel figyel meg állatokat, egy macska végigsimítása fejétől farka végéig vagy egy ló tekintete éppúgy inspirálja. Az állatok viselkedésének megértése, mozdulataik beépítése pótolhatatlan a színészi eszköztárban, mindenekelőtt azért, mert rajtuk keresztül foghatók meg a legelemibb és legősibb emberi ösztönök. Ezért tudja Szirtes Dajkaként közvetíteni *Médeia* végzetes elszántságát. Monoton mozdulatsora egy egész mítoszt sűrít magába. És máris elérkeztünk a következő specifikumhoz, a tömörséghez. Egyetlen színpadon töltött percet sem tékozol el. Mikor a *Portugál* Jucikájában részegen megáll, és maga elé mered, hiába zajlik körötte az élet, képtelenség másra figyelni. Ez nem valami csoda, ellenkezőleg, professzionális technika, vegytiszta szaktudás, Szirtes itt az idővel játszik, figurájával külön zónába lép át, és saját időt teremtve kimerévíti magának azt a néhány pillanatot. Olyan ez, mintha fekete-fehér kockák keverednének egy színes filmbe – nincs az a harsány árnyalat, ami elvonhatná róluk a figyelmet. Szirtes tudja, hogy a néző kiejtése az időből nem hókuszpókusz, csupán összpontosítás kérdése. Tanult dolog. Pontosság és koncentrált jelenlét építette a *Barbárok* háztulajdonosnőjét és a *Hétköznapi örületek* rögeszmés anyafiguráját. Itt használhatnánk a méltatlanul elnyújtott fordulatot, hogy néhány mondatban nérsokat tud elmondani – de előfordult már, hogy néhány mondat sem kellett neki hozzá. A *Kazamatákban* például elég volt egy is ahhoz, hogy egy teljes történet szemlélet fogalmazódjon meg benne '56 kapcsán, mikor is a forradalmi események után odaveti: „Na, megyek. Szalad az egész konyhám.” Nem lehet úgy elrejtteni, hogy ne ébresszen érdeklődést maga iránt.

A színházi zsargon az „eszményi színész” kifejezést használja alkatára. Alázatos, engedelmes, dolgozó, hűséges, rendező- és társulatpárti. Autonóm színházi lény, rafinált akarnok, egyszersmind báb, akit a rendező kedvére mozgathat. Alkotó, eszköz, és az alkotás tárgya. Hajlítható, törhető, darabolható. Megtaposható és kihasználható. Szolgai feladatokban súllyal hasznosítható. Ha képességeihez mérik a szerepet, boldog, ha nem, szótlan. Mer rosszul próbálni, bemenni az erdőbe, hogy aztán a legrögösebb úton találjon ki. Az első hetekben kínlódik, kívül kerül önmagán, tévelyeg, hogy a kellő pillanatban a szerepre kettőződve léphessen vissza saját énjébe.

Jól öregszik. Ráncai, redői tovább érlelik színészetét. Jelenlétének mindig volt valami különös spirituális ereje, bensőbb értelme, ami az idővel egyre markánsabb lesz, és amitől egyszerűen mélyebbről szólal meg. A jó partnert felemeli, az ügyetlent megsemmisíti.

Fiatalon igen szép volt, és most, évtizedekkel később is az. Persze nem kaliforniai bordakioperáltatós szépség, még csak nem is magyar színésznőeszmény. Korral nem hervadó, boszorkányos vonzerő az övé, mely légy-papírmód vonzza a férfiakat. Szüntelen vibráló erotikája jelenléte alapelve, közvetve vagy közvetlenül minden szerepén átütő, elemi szexualitás ez, mely nemcsak a *Közellenség* Kancájában – Irinától Babakináig, Gretétől Szevics Arankáig jelen van. Szirtes mindig nő. Akkor is, ha szerepre proli, koros, vak, netán alkoholista. Erősen megrajzolt figurái sem vesztik el ösztöneiket. A *szerelem diadala* besavanyodott vénkisasszonya érin-

tésről érintésre vedli le vidéki magányban szarusodott bőrét, vágyai a szerelem ígéretétől is lángra kapnak. Szirtes és a másik becsapott szerelmest alakító Máté Gábor két mellékszerepben produkál tűzijátékot a Katona színpadán. Az előadás végén hirtelen öregszenek vissza – és ez a mozzanat, a vágyakról való higgadt lemondás, mikor szótlanul ülnek egymás mellett, az est azon pillanata, mikor szemünk láttára történik a színház.

A *Cigányok* Harkocsánynéja esetében sem a hangos petárdák a legérdekesebbek, hanem mikor a holttestért érvel, mikor bajuszkája alatt mormolva meséli el, hogy szerette őt estéről estére az ura. Nem tagadható, nagy találkozás ez szerep és alakítója között. Szirtesnek fekszik a roma virtus. Testhez áll neki jelmez és zene, maszatos bőr és köröm alatti piszok, bivalyerő és hirtelenség, a népe egykori hagyományai és a jelen valósága között szerencsétlenül bolygó ösztönlény. Egy-egy filmje castingján Emir Kusturica is megnyalná utána mind a tíz ujját. Házsártos asszonyosság és kölkét védő nőstény az első részben, csak saját törvényeit ismerő, méltóságától megfosztott barbár a másodikban. Egy kocsmajelenet színes forgatagába toppan be újabb színként, de ahelyett, hogy színezné a képet, billenti a színpadot. Tonnás súlyként jelentkezik a rendezői jobbon. És belépésétől végig nem szűnik meg jelen lenni. Tartása van, hangja, szíve. Nemcsak jelenléte, nyoma is. Előadászáró átkozódásának célja nem csupán a rontás: egyúttal az asszony élete, a cigánység múltjának és hagyományainak széthullása fölött mond fájdalmas gyászbeszédet. Függyön mögül is tehetné, akkor is felkavaró volna. Gránát van a torkában.

Szirtes Ági nemcsak remek ösztönnel szelektálja, színpadra is tudja konvertálni emlegetett érzeteit. Erre sokan képtelenek, holott igen lényeges dolog: nincs kiábrándítóbb az érzelmeket illusztráló színésznél. Erre hivatkoznak a civileket előnyben részesítő filmesek is, bár e logikai fonalat követve már többen jégre mentek. Az erős civil jelenlét – miként az erőtlén színészi – hirtelenbe csap át. Egy jó arc, egy mély tekintet, annyi, amennyi, még nem film. Van, amikor nem elég jelenteni valamit, közvetíteni is tudni kell e jelentést. Két magyar filmrendező tud civilekkel dolgozni, Tarr Béla és Jeles András, mindketten a gondolatközlés mesterei, csalhatatlan érzékkel döntik el, mit kinek kell játszania. Nem véletlenül választotta ki Tarr Szirtest a tőle megszokott műgonddal *A londoni férfi* Mrs. Brownjára. Mindig vonzotta a némaság ereje, a hosszú, intenzív jelenlétek, a vágatlan színészi, emberi pillanatok. Szirtes finom, szótlanságában megrendítő játéka kevésbé fontos része a történetnek, viszont nélkülözhetetlen alkotója a csönd dramaturgiájának.

Rövid kecskeméti és nemzeti színházi „gyakorlat” után besorolt a Katona József Színház alapító tagjai közé. Két kézzel markolta a sikert, majd csaknem tíz év eltelt úgy, hogy lényegében méltó szerepet nem, csak Kossuth-díjat kapott. Mintha felterjesztésével türelmét jutalmazták volna. Szirtes nem zúgolódott. Nem ijedt meg. Nem tett magáévá közkeletű színházi rémhíreket. Tette a dolgát. Gyakorolta a boldogító lemondást.

Lappangott.

Színháza most ismét állójegyeket árul az előadásra, melyben főszerepet játszik.